

Bert Fermin en Michel Groothedde

Een zeshonderd jaar oud geheim in de Vaaltstraat

Archeologisch onderzoek in het huis en de beerput
van Vaaltstraat 4 in Zutphen

Gemeente Zutphen, Sector ruimte, afdeling BMA / Archeologie
Harenbergweg 1, 7204 KZ Zutphen. archeologie@zutphen.nl

Zutphense Archeologische Publicaties 28

Bert Fermin en Michel Groothedde

Een zeshonderd jaar oud geheim in de Vaaltstraat

Archeologisch onderzoek in het huis en de beerput van
Vaaltstraat 4 in Zutphen

Ciscode: 21389

Bert Fermin en Michel Groothedde

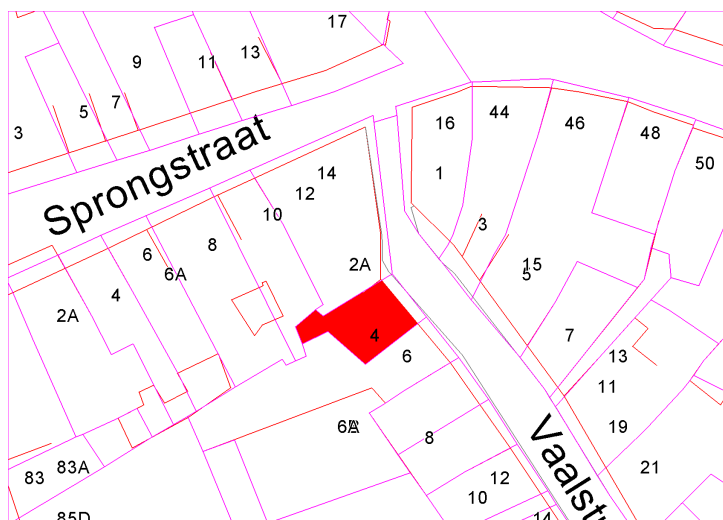
Een zeshonderd jaar oud geheim in de Vaaltstraat

Archeologisch onderzoek in het huis en de beerput van Vaaltstraat 4 in Zutphen

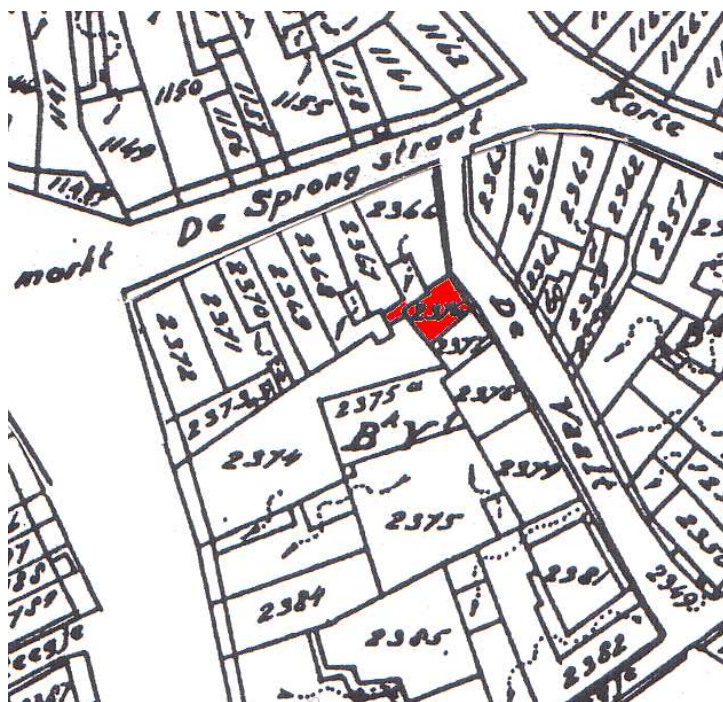
Inhoudsopgave

Onderzoeksgegevens en ligging van de opgraving	3
1. De aanleiding van het onderzoek en het PVE	4
2. Werkput 1: de stratigrafie onder de begane grondvloer	5
3. Eigendomsgeschiedenis van Sprongstraat 12-14 en Vaaltstraat 4-6	10
4. Werkput 2: de beerkelder	12
5. Conclusies	17
6. Veldwerk, afbeeldingverantwoording en colofon	18
Zutphense Archeologische Publicaties	19

Gemeente: **Zutphen**
 Plaats: **Zutphen**
 Toponiem: **Vaalstraat 4**
 Projectcode: **VA4**
 Coördinaten:tussen x: 210.467,91 y: 461.727,67 en x: 210.478,40 y: 461.727,28
 Archis-code: 21389
 Periode van opgraving: 19-02-2007 t/m 27-02-2007
 Opdrachtgever: dhr. A. Menkveld
 Uitvoerder: gemeente Zutphen, Sector Ruimte –afdeling BMA, Bureau Archeologie
 Harenbergweg 1, 7204 KZ Zutphen
 Opgravingsleiding: drs. H.A.C. Fermin
 Aantal uitgegeven putnummers: 2
 Aantal uitgegeven spoornummers: 28
 Aantal uitgegeven vondstnummers: 47
 Documentatie bevindt zich per april 2007 in het Stads- en Streekarchief Zutphen,
 Spiegelstraat 13-17, 7201 KA Zutphen
 Vondstmateriaal bevindt zich per augustus 2007 in het gemeentelijk depot voor
 bodemvondsten, Dieserstraat 11, 7201 NA Zutphen

Afbeelding 1: locatie van perceel op de Kadastrale kaartlaag van de Grootschalige Basiskaart.

Afbeelding 2: locatie van het perceel op de kadastrale minuut van 1832.

Afbeelding 3: broodjeszaak Holle Bolle Gijs (Vaaltstraat 4) van Anton Menkveld.

1. De aanleiding van het onderzoek en het PVE

In februari 2007 is er een begin gemaakt met de verbouwing van de nachtbroodjeszaak “Holle Bolle Gijs” van eigenaar Anton Menkveld aan de Vaaltstraat 4 in Zutphen. Het verbouwingsplan behelsde onder meer de bouw van een extra insteekverdieping. Om voldoende stahoogte te creëren onder de oude verdiepingsbalklaag moest het vloeroppervlak van de begane grond een meter naar beneden gebracht worden. Bovendien zou de beerkelder onder het trappenhuis gedeeltelijk gesloopt worden. In eerste instantie is de oude betonvloer verwijderd. Hiermee werd het mogelijk enkele archeologische

boringen te verrichten, om zo inzicht te krijgen in de gaafheid van het bodemarchief onder het pand. Onder de vloer bleek een nog intacte stratigrafie aanwezig. Vervolgens is door gemeentelijk archeoloog M. Groothedde een PVE opgesteld. De vraagstellingen werden als volgt geformuleerd:

“De onderzoekslocatie bevindt zich op een dekzandrug met daarop gestoven rivierduinen. Volgens de gemeentelijke paleoreliefkaart bevindt het schone zand zich hier op ca. 7.80 + NAP, op de noordoost flank van het hoge rivierduincomplex onder de Zaadmarkt-Houtmarkt (schoon zand tot 9.40 + NAP).

De Vaaltstraat is een zijstraat van de Sprongstraat en Schupstoel en een achterstraat van de Zaadmarkt. Vaaltstraat 4 is een huis met een zadeldak waarvan de nok evenwijdig aan de straat ligt tussen twee tuitgevels. Volgens de monumentenbeschrijving is het pand circa 1500 gebouwd. Het stadsdeel waarin de straat ligt, ontwikkelde zich in de 12^e eeuw als stedelijke nederzetting buiten de Karolingische ringwalburg. Vanaf de late 13^e eeuw (stadsbrand 1284) kwam een verstening van de wijk op gang.

Onderzoeksmogelijkheden naar stratigrafisch gave situaties van stedelijke huispercelen vanaf het huidige maaiveld zijn bijzonder schaars. De meeste huizen in de IJsselsteden hebben kelders waardoor de oudere huisresten en perceelophogingen aan de straten (met name 12^e-14^e eeuw) reeds verdwenen zijn. In Zutphen zijn huisstratigrafieën met name in de omgeving van de Kuiperstraat aangetroffen (huisnummers 5, 7 en 13, voorts Waterstraat 1-3, 26, Bakkerstraat 12 en Zaadmarkt 85. De kennis over de ontwikkeling van het houten stadshuis naar het stenen stadshuis blijkt zeer complex, divers en is nog onvoldoende gedocumenteerd (zie ook NOaA 20).

Het onderzoek maakt onderdeel uit naar het algemene onderzoeksprogramma van de gemeente Zutphen naar de ontwikkeling van het middeleeuwse stadshuis. Niet alleen op grond van archeologische data maar ook met behulp van bouwhistorisch onderzoek

(gemeentelijke bouwhistorische dienst die over dit pand reeds een dossier met documentatie heeft). Zie verder NoaA 20 in diverse paragrafen.

- klopt de diepteligging van de schone ondergrond met de interpolatie op de paleoreliefkaart? (boren!)
- Is er sprake van een houtbouw fase voorafgaande aan het huidige bakstenen gebouw uit ca. 1500?
- horen de onder de betonvloer aangetroffen sporen bij een oudere houtbouw fase of bij de huidige steenbouw?
- In welke perioden (eeuwen of decennia) is het terrein opgehoogd?
- Welke informatie geven gesloten vondstcomplexen (met name de beerput, eventueel afvalkuilen) en overige vondsten over de huishoudens door de tijd heen?"

Op 19 februari werd begonnen met een bescheiden opgraving. Er zou niet dieper worden opgegraven dan de bruto verstoringsdiepte van het bouwplan: 1,20 meter onder begane grondvloer. Alleen voor het beantwoorden van de 'schone grond' vraag zou dieper worden gegraven/geboord. Ook werd besloten de beerput zo compleet mogelijk te onderzoeken vanwege de wens om de klinkgevoelige beer te verwijderen. De beerput bevindt zich namelijk deels onder de achtergevel van het pand Sprongstraat 10. Deze gevel moest ter plaatse van de beerput na verlaging van het vloerpeil goed worden ondervangen. De opgraving viel in twee delen uiteen: werkput 1 werd het oppervlak onder de vloer van het pand, werkput 2 werd de beerkelder onder het trappenhuis dat feitelijk naast het casco van Vaalstraat 4 ligt.

Een probleem bij deze opgraving is het feitelijk ontbreken van budget. De kosten van de uitwerking van met name het materiaal uit de beerput zouden zo uitgebreid worden dat het onredelijk is deze te verhalen op "de verstoorder". Dit rapport is derhalve slechts een basisrapportage. Wellicht dat in de nabije toekomst een student of een vrijwilliger het vondstmateriaal verder uit zou kunnen werken met het Deventer systeem als leidraad. Er zijn werkafspraken gemaakt met de opdrachtgever A. Menkveld. Hij ruimde twee weken tijd in voor archeologisch veldwerk en zorgde via de aannemer Hoffman (dhr. S. Meijer) voor afvoer van de grond en het verwijderen van de recente puinvulling van de beerput. De heer Menkveld was een goed gastheer die zijn huis voor de veldwerkers ter beschikking stelde.

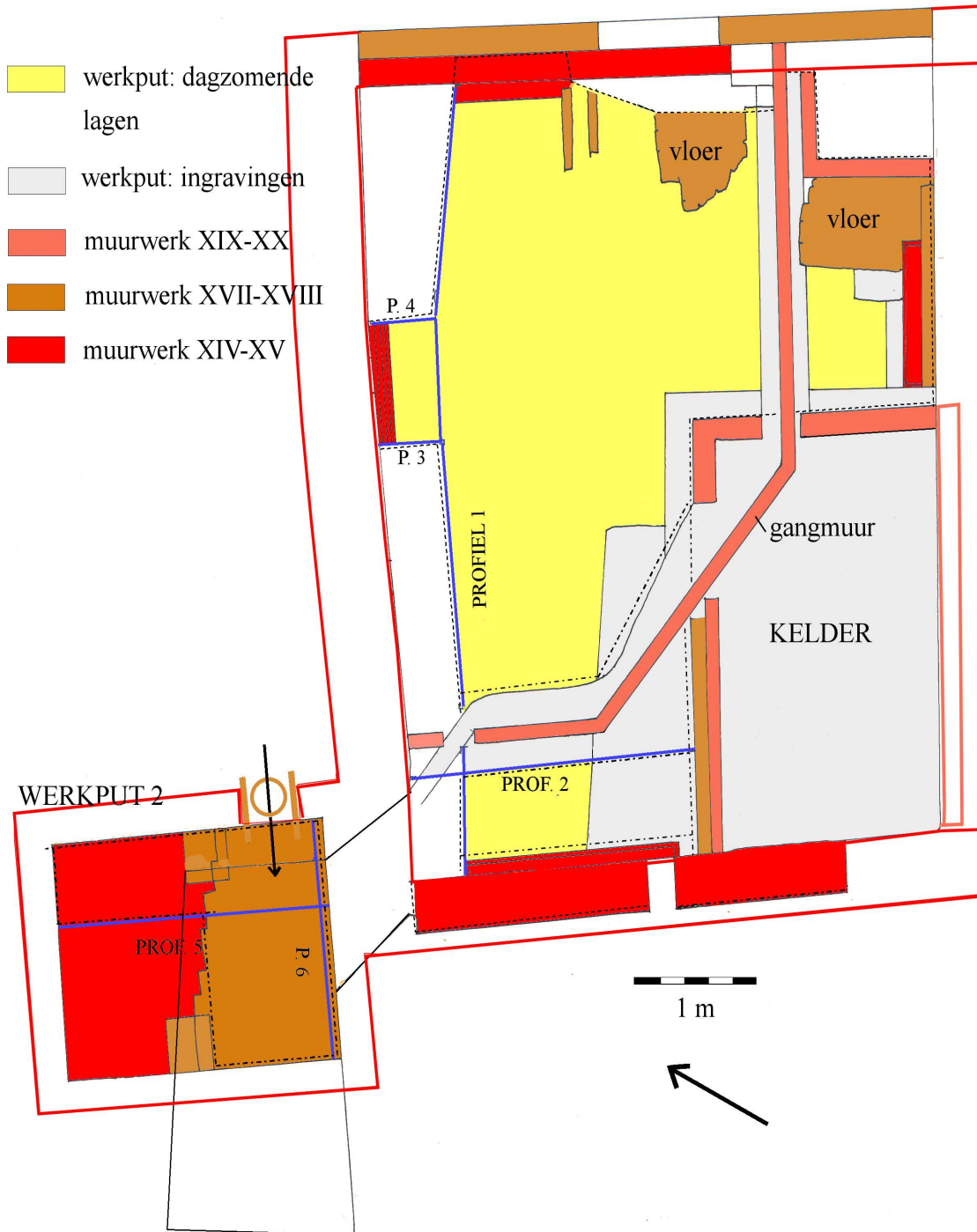
2. Werkput 1: de stratigrafie onder de begane grondvloer

De Vaalstraat ligt aan de oostzijde van het Zutphense rivierduin, parallel aan de gereconstrueerde hoogtelijnen van het paleoreliëf onder de stad. Om inzicht te krijgen in de opbouw van de ondergrond onder het pand is een profiel aangelegd over de gehele lengte van het huis, dus haaks op het reliëf. Inderdaad is te zien dat de verschillende ophogingspakketten in het westen (de kant van de rivierduinkop) hoger liggen dan in het oosten, met een verloop van maximaal 20 cm per laag. In het midden van het profiel is nog een meter dieper gegraven, tot op het Pleistocene zand (zie afbeelding 5).

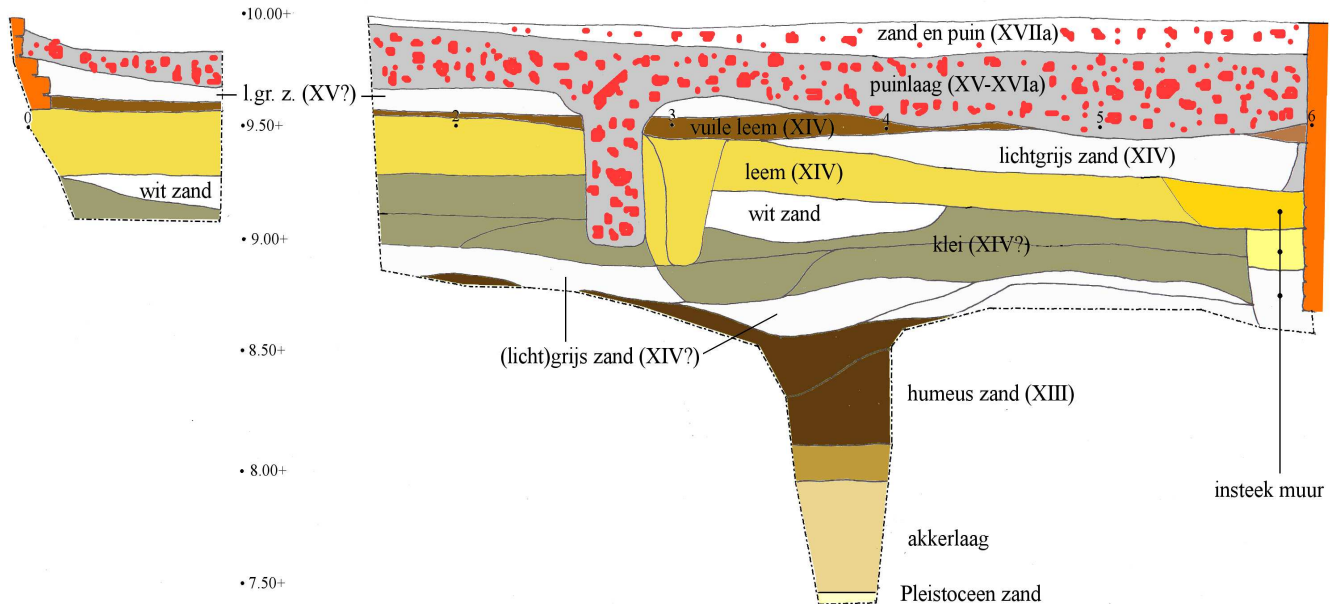
De waargenomen opbouw ziet er- van beneden naar boven- als volgt uit. Het onderste waargenomen niveau is afkomstig van de bodem van de beerkelder (werkput 2). Deze beerput is in het Pleistocene zand uitgegraven tot 5.20 + NAP. Hier bevindt zich een pakket lichtgrijze, zeer zandige leem. De bovengrens van schone zand is in de eerder genoemde verdieping van het lange profiel in werkput 1 vastgesteld op ca. 7.50 m + NAP. Daarboven ligt een fossiele akkerlaag van ca. 46 cm dik. Deze is lichtgrijs van kleur en bevat een enkele spikkel houtskool. Op het alleronderste niveau van deze akkerlaag werden (op een oppervlakte van slechts ca. 500 cm²) twee artefacten gevonden: een afgesprongen stuk

gneis en een klein klingkerntje. Hierop zijn 5 klingnegatieven en een afslagnegatief aanwezig. De lengte van de kling is 27 mm met een breedte van 6-9 mm. Dergelijke dimensies horen bij het (vroege) mesolithicum. Voor de rest heeft de akkerlaag geen artefacten opgeleverd. Mesolithische resten worden vaker aangetroffen op het Zutphense rivierduin onder de binnenstad.

VAALT STRAAT WERKPUT 1

Afbeelding 4: schematisch overzicht van de sporen en profielen in de twee werkputten van de opgraving.

Afbeelding 5: Profiel 1: ophogingen van achtergevel (links) tot voorgevel

Op de akkerlaag ligt een ca. 65 cm dikke 13^e-eeuwse ophoging, waarvan zo'n 50 cm vrij humeus is. Dit is mogelijk veraarde mest. 13^e-eeuwse ophogingspakketten hebben in Zutphen bijna altijd een mestig karakter, en de aardewerkvondsten bevestigen dit. Er zijn twee protosteengoedkannen met dakrand en een kogelpot (handgevormd grijs), eveneens met dakrand, verzameld. Op het 13^e-eeuwse niveau bevindt zich een ca. 30 cm dik pakket rivierklei, met ijzer- en mangaanconcreties en enkele schelpen van rivierslakken. Onder de vondsten bevinden zich geen aardewerkscherven, maar wel een aantal andere artefacten: een breeuwsintel (Vlierman type C), een stukje maalsteen (tefriet), een brokje tufsteen en enkele varkensbotten. De breeuwsintel dateert uit de 13^e-eeuw, de andere vondsten misstaan niet in deze eeuw.¹

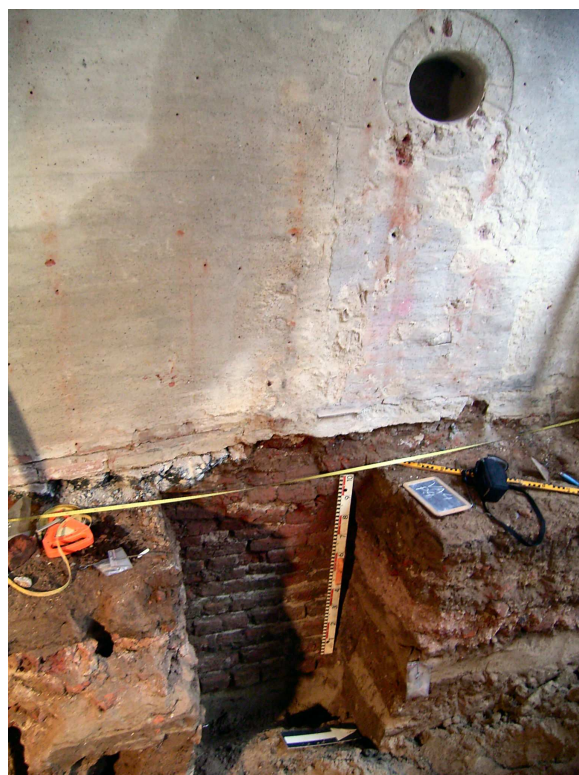

De Vaaltstraat lag in de 12^e eeuw binnen een aarden omwalling en sinds de 13^e-eeuw binnen de bakstenen stadsmuur. Het is zodoende onmogelijk dat de rivierklei hier op natuurlijke wijze is afgezet. De laag is dus bewust aangebracht als ophoging. Niet-mestige ophogingen zijn in Zutphen ongebruikelijk in de 13^e, maar normaal in de 14^e eeuw. Ondanks de vermoedelijk 13^e-eeuwse breeuwsintel is het dus mogelijk dat de laag pas in de 14^e eeuw is opgebracht. Hiervoor pleit nog een aantal zaken. Op de klei ligt namelijk (plaatselijk gescheiden door een zandlaag, zie afbeelding 5 en 6) een lemen huisvloer.

Afbeelding 6: dwarsprofiel 4 tussen profiel 1 en de fundering van de zijmuur. Duidelijk is de insteek van de muur te zien door de kleilaag, een witte zandlaag en de leemvloer. Daarop liggen twee laagjes en de puinlaag van de verbouwing van rond 1500.

¹ Het tufsteenbrokje zou mogelijk afkomstig kunnen zijn van de hypothetische 12^e-eeuwse tufstenen voorganger van de Laarpoort in de Beukerstraat, die in de 13^e eeuw overbodig werd en daarom toen al gesloopt kan zijn (zie Fermin & Groothedde 2007)

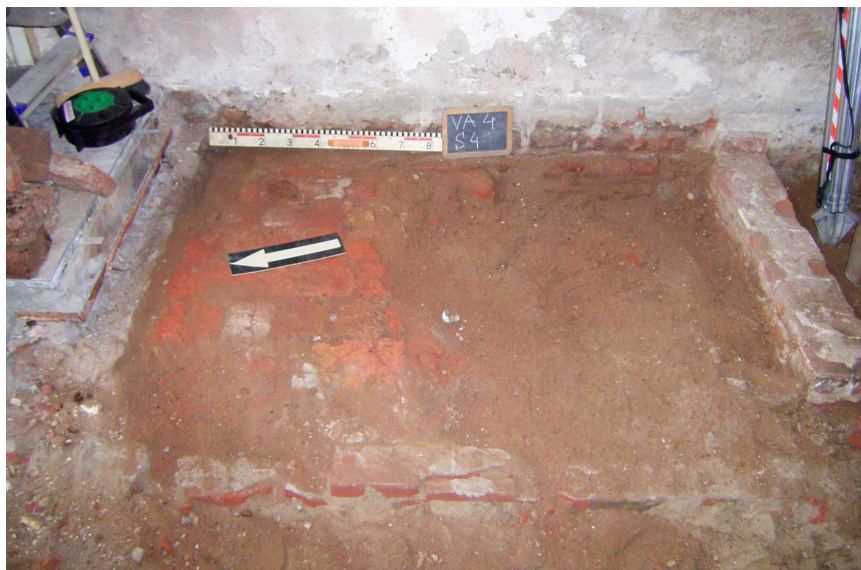
De leemlaag bevat veel scherven van 14^e-eeuwse Siegburger kannen. In de bovenzijde van de leemlaag is in het profiel bovendien een paalspoor gezien op 2,80 m uit de noordoostgevel. De leemlaag wordt echter doorsneden door de insteek van de muren van het huidige pand (zie afbeelding 5, 6 en 7). De eerste laag die over de insteek tegen de muur aanloopt, bevat echter ook louter 14^e-eeuws materiaal, en het huidige bakstenen casco moet dus wel uit deze eeuw dateren. De gebruikte baksteenformaten van 27 x 13 x 7,5 cm (10L = 80-82 cm) bevestigen een datering in de 14^e eeuw. In het metselwerk van de noordoostgevel zit een duidelijke grens. Vanaf een bepaald niveau is het metselwerk slordiger. Vanaf deze hoogte begint bovendien pas het metselwerk van de zuidwestmuur. Bij de noordwestmuur (zijmuur) gaat het metselwerk met 5 versnijdingen wel even diep door als bij de noordoostmuur. Wellicht heeft het pand dus een tijdje deels in puin gelegen of is het fors verbouwd. Op dit niveau ligt ook een dikke puinlaag. In de puinlaag zijn scherven van grijs aardewerk, gevlamde Siegburger kannen en een Langerwehe puntneusbaardmankruik gevonden. De datering ligt dus rond 1500. Deze datering sluit aan bij de datering die de monumentenbeschrijving geeft, maar het gaat dus om een verbouwing van een 14^e-eeuws huis. Het puin bestaat uit kloostermoppen, holle en bolle pannen en aan de straatzijde extreem veel leisteen. Het leisteen is geschilferd tot een onbruikbare dikte maar het is niet verbrand. Nog opvallender is dat er slechts zeer weinig gaatjes in voorkomen. Mogelijk is er afval van een leiendekker gestort, indien we er tenminste van uitgaan dat de leien als halfproduct in Zutphen terecht kwamen.

Afbeelding 7 (links): de 14^e-eeuwse gevelmuur aan de straatzijde. Links van de onderste meetpen in profiel 1 is een bodem van een 14^e-eeuwse Siegburgkan in de leemlaag te zien en rechts daarvan de insteek van de muur.

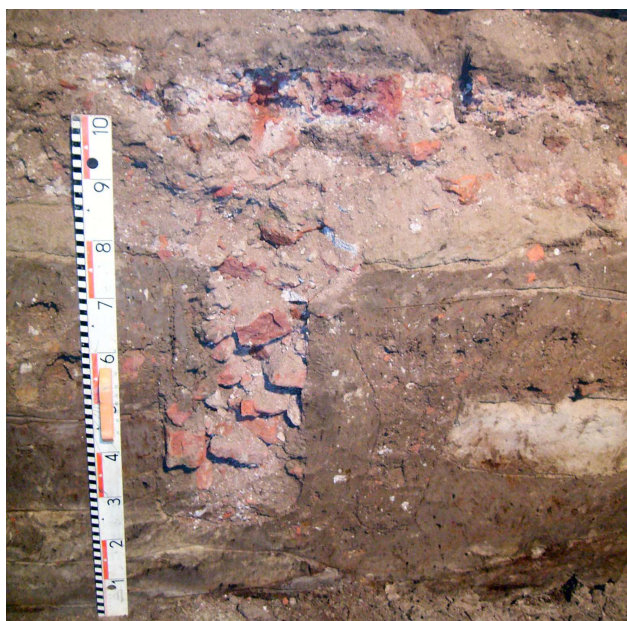
Afbeelding 8 (rechts): de zijgevel, grenzend aan de binnenplaats van Sprongstraat 12-14, is even diep gefundeerd als de voorgevel. Rechtsboven op de foto een kijkgat naar de binnenplaats. Links van dit gat is bovendien een aftekening van de schouw te zien als een vuile streep. Het zand onder de haard was enigszins rood ingebrand.

In de noordoosthoek van de ruimte zijn twee stukken baksteenvloer opgegraven (zie afbeelding 9). Deze vloeren bestaan uit hergebruikte kloostermoppen die niet in een duidelijk verband zijn gelegd. Stratigrafisch liggen ze op een niveau dat op grond van enkele aardewerkscherven dateert uit de periode 1550-1650. Mogelijk is de exacte datum te relateren aan de verbouwing van het hoekpand Sprongstraat 12-14 in 1608 (zie afbeelding 13). Vaaltstraat 4 was tot 1781 het achterhuis van dit hoekperceel en werd mogelijk ook bij deze grote verbouwing opgeknapt.

Afbeelding 9: een restant van de baksteenvloer nabij de voorgevel (links). Op de voorgrond is de fundering van de halfsteens gangmuur te zien, rechts is de steensdikke keldermuur zichtbaar.

In de zuidelijke hoek van de werkput bevindt zich een kleine kelder. Het gaat om een kelder van 1,70 x 3 m (binnenmaat) en ruim een meter diep (dus geen stahoogte, zie afbeelding 11). Hij is opgetrokken uit 19^e-eeuwse stenen en is gepleisterd met Portlandcement. De vloer bestaat uit sloopstenen van verschillende soorten en maten. In de puinvulling zijn resten van wandtegels aangetroffen, vooral laat 17^e-eeuwse blauwe faiencetegels met onder meer kinderspelen. Haaks op de achtergevel is de keldermuur echter een klampmuur die tegen een muur van sloopstenen (kloostermoppen) aan is gezet. Bij deze slordige muur van kloostermoppen hoort een insteek van 2,50 x 2,50 meter (binnenmaat kelder 1,80 m).

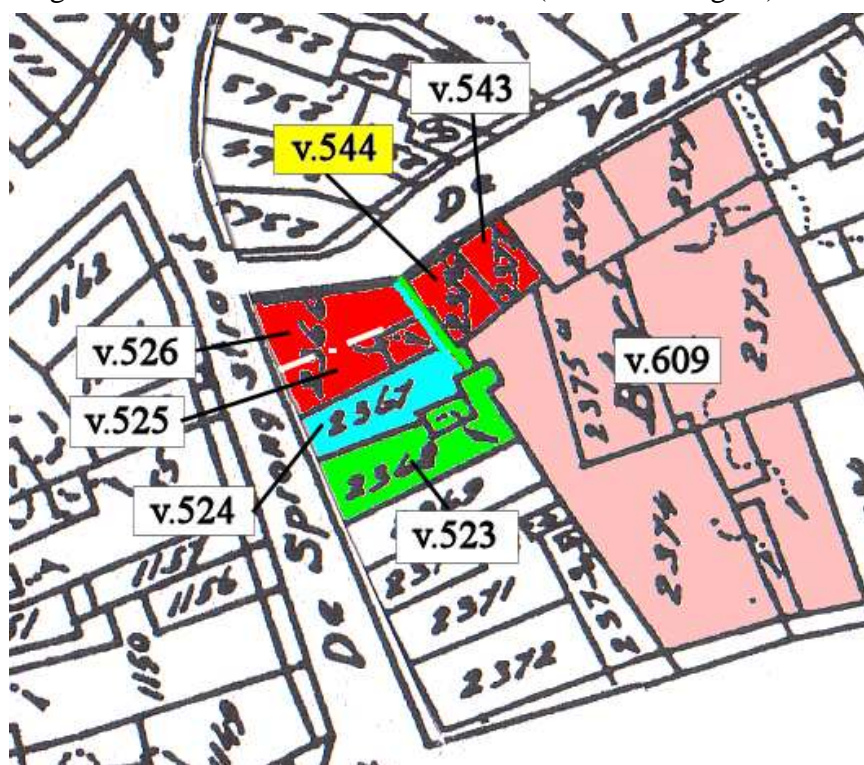
Afbeelding 10 (boven): met puin gevuld paalspoor. Afbeelding 11 (rechts): de gepleisterde kelder S2 met een vloer van sloopstenen.

Uit de insteek komt één 17e-eeuwse scherf. De 19e-eeuwse kelderfase wordt weer doorsneden door een gangmuur die schuin door de gehele ruimte loopt. Deze gang vanaf de straat bevatte in elk geval de steektrap naar de verdieping. De voordeur naar de bovenwoning en de trap zijn in een recent verleden verwijderd. Verder liep de gangmuur door naar de voormalige binnenplaats boven de beerput.

3. Eigendomsgeschiedenis van Sprongstraat 12-14 en Vaaltstraat 4-6

Het is vrijwel zeker dat Vaaltstraat 4 (Verpondingsnummer 544) vanaf het begin als achterhuis bij het hoekpand Sprongstraat 12-14 (Verpondingsnummer 525-526) heeft gehoord en dan het meest waarschijnlijk bij het hoekperceel V 526. De eerste vermeldingen van dit huisperceel dateren vanaf 1447, maar het pand zal tot de 14^e of zelfs 13^e eeuw teruggaan. De onlangs ontdekte gevelsteen uit 1608 geeft dus een herbouw aan van het pand dat nu over twee voormalige percelen nieuw werd gebouwd. Kennelijk zijn de middeleeuwse huizen in de bezettingsjaren van de 80-jarige oorlog in verval geraakt of zelfs gesloopt. In 1603 worden beide percelen als huisplaatsen verkocht. In 1610 is er weer sprake van een huis. In de zijgevel aan de Vaaltstraat zijn mogelijk de oorspronkelijke stenen (kloostermoppen) hergebruikt. In de voorgevel vinden we vroeg-17^e-eeuwse stenen. Het gemeenschappelijke bezit van Sprongstraat 12-14 en Vaaltstraat 4-6 duurt voort tot 1781. In dat jaar worden beide casco's afzonderlijk verkocht, waarna ook een splitsing volgde van het casco van Vaaltstraat 4-6 (zie afbeelding 12).

Afbeelding 12: reconstructie van de historische percelering rond Vaaltstraat 4 (V.544) op grond van het historisch kadaster (15^e-eeuw – 1832). Oorspronkelijk maakte het pand Vaaltstraat 4 deel uit van hetzelfde perceel als V.525-526 (Sprongstraat 12-14) en V.543 (Vaaltstraat 6). V.524 en v.525 hadden recht van overpad over het perceel. De beerput is gevuld vanuit V. 525-526.

In 1447 is Willem Beteker eigenaar van het huis V 525.² Voor 1470 verkoopt hij het pand aan Bartold te Kalfzler die het voor 1487 weer van de hand doet aan Johan Buefe. In 1524 is het pand in bezit van Hendrik van Ruerlo. In 1532 en 1533 wordt Bernt Muller als eigenaar genoemd. Voor 1536 is het pand overgegaan in handen van Bernt van Carnen,

² De eigendomsreconstructie is gebaseerd op het zogenaamde Historische Kadaster van het Stads- en Streekarchief Zutphen. De toeschrijving aan verpondingsnummers is bij de totstandkoming van deze databank in veel gevallen incorrect. Feitelijk is alleen uit de inhoud van de transportakten en hypotheekakten een logisch en sluitend ruimtelijk eigendomsverhaal te herleiden. Deze puzzel is in dit rapport voor de hoek Sprongstraat - Vaaltstraat gelegd (zie afbeelding 10).

bartscherre (baardscheerder was zijn beroep). Over het hoekperceel V 526 weten we voor 1524 helemaal niets. Mogelijk bleef het zeer lange tijd in één familie zonder verkoop of hypotheek. In 1524 wordt voor het eerst melding gemaakt van de belending van V 525: Johan van Munster is dan eigenaar van het hoekpand. Mogelijk dat de familie Van Munster het hoekpand met het achterhuis Vaaltstraat 4-6 al zeer lange tijd in bezit hadden. Kort daarop, maar voor 1545, moet Johan van Munster in het bezit zijn gekomen van V 525. Voor 1569 moet Johan zijn overleden. Zijn vrouw wordt dan als belending van V 524 genoemd. In 1596 wordt er weer een Johan van Munster als belending genoemd. Dit zal de zoon of kleinzoon van Johan sr. zijn geweest. In 1601 is er sprake van de huisplaats van Johan van Munster. Het pand is dan gesloopt of onbewoonbaar in verval, zeer waarschijnlijk als gevolg van de bezettingsjaren van de 80-jarige oorlog. Op 12 december 1603 verkoopt Johan van Munster de twee huisplaatsen V 525 en V 526 aan Johan Luloffsen. Wie vervolgens het huidige pand in 1608 heeft laten herbouwen is niet duidelijk. Het was ofwel Johan Luloffsen of Lodewijk van Goor die het nieuwe huis in 1610 doorverkoopte aan Hendrik Knippenborg. Deze verkoop ging niet zonder slag of stoot. Nogal wat aanverwanten geven hun volmacht aan de verkoop dus vermoedelijk ging het om een boedelkwestie.

Omstreeks 1620 (datering niet aangegeven) verkoopt Hendrik Knippenborg het hele complex aan Hendrik Lulofs. De familie Lulofs (in allerlei spellingsvarianten) blijft tot 1749 in bezit van het hoofdhuis Sprongstraat 12-14 en het achterhuis Vaaltstraat 4-6. In laatstgenoemde jaar wordt het complex verkocht aan Engelberta Willink, weduwe van luitenant-kolonel Croockcens. Zij verkoopt het hoekpand aan de Sprongstraat in 1781 aan zilversmid Antony van Sandtbergen. Bij deze verkoop wordt ook een oud servituut meegenomen en opnieuw vastgesteld. Voor het eerst namelijk wordt het achterhuis Vaaltstraat 4-6 apart verkocht aan Meinard de Knoop. Tussen hoofdhuis en achterhuis lag en ligt nog altijd een binnenplaatsje dat bij het hoofdhuis blijft horen. Daarover liep een recht van overpad en waterloop (afvoer) van de panden V 523 en V 524, resp. Sprongstraat 8 en 10. Ook bij het eigendomstransport aan Meinard Knoop wordt dit servituut nog eens vastgelegd.

Afbeelding 13: de gevelsteen in de gevel van Sprongstraat 12-14 (V525-526): ANNO 1608, nieuw aan het licht gekomen bij het verwijderen van de pleisterlaag ten tijde van het onderzoek in Vaaltstraat.

Dat zilversmid Antony van Sandtbergen het pand Sprongstraat 12-14 zal hebben bewoond en er zijn atelier gehad zal hebben bewijzen de smeltkroesjes die in de beerput zijn aangetroffen. De nazaten van Antony blijven tot na 1832 in bezit van het hoekpand.

Het achterhuis Vaaltstraat 4 moet nog voor 1800 door Meinard Knoop of zijn weduwe zijn verkocht aan Johanna Magdalena Keshans, de vrouw van Jan Hoest. De weduwe Knoop blijft eigenaresse van Vaaltstraat 6. Mevrouw Keshans verkoopt in 1800 Vaaltstraat 4 aan Jan Willem Heuvelman die het als pakhuis in gebruik heeft. In 1806 wordt het pakhuis verkocht aan Jan van den Berg die het tot na 1832 in bezit houdt.

4. Werkput 2: de beerkelder

Interessant is de beerkelder van Vaaltstraat 4, die zeker bij het hoofdhuis V.525-526 heeft gehoord. Een klassieke benaming voor het toilet op de beerput was *het geheim* of *heymelickheit*, *het gemak* of *het secreet*.

Voor de samenvoeging van beide oorspronkelijke huispercelen rond 1540 hoorde de beerput ongetwijfeld bij het hoekpand. Na die tijd bij het samengevoegde bezit van de Van Munsters, de familie Lulofs en Willink en de familie van zilversmid Van Sandtbergen. Op grond van de oudste vondsten moet de beerput echter al in de tweede helft van de 14^e eeuw gebouwd zijn. Ook het metselwerk wijst in die richting (10L = 74/75 cm). Indirect is de datering van de put ook een datering ante quem voor het hoofdhuis Sprongstraat 12-14. De beerkelder meet 2,35 x 1,88 meter en is in totaal ca. 4,60 meter diep (zie afbeelding 17). Het diepste deel bevindt zich in het grondwater. Studie aan het metselwerk heeft geleerd hoe men onder water heeft gebouwd. Eerst is er een gat gegraven tot op het niveau van het grondwater. Nadat het gat op dit niveau is uitgevlakt heeft men hier een anderhalf-steens hoge rollaag gemetseld (zie afbeelding 14 en 21). Vervolgens is men onder de hoeken smalle gaten gaan uitgraven waar L-vormige poeren onder gemetseld zijn van ca. 1.40 m hoog (zie afbeelding 14). Toen deze klaar waren zijn de vakken tussen de poeren (en onder de rollaag) uitgegraven en opgevuld met baksteen. De bovenkanten van deze vakken zijn uitgevuld met leisteen, dat bovendien een vochtwerende functie had. De forse rollaag had dus de functie om de constructief lastige ondermetseling in het grondwater mogelijk te maken. Een rollaag is stijver en steviger dan een laag vlak metselwerk waarbij de steenlagen eerder dreigen te verzakken. Vervolgens is deze basis gebruikt om de rest van de put op te metselen. Het geheel werd afgesloten met een tongewelf.

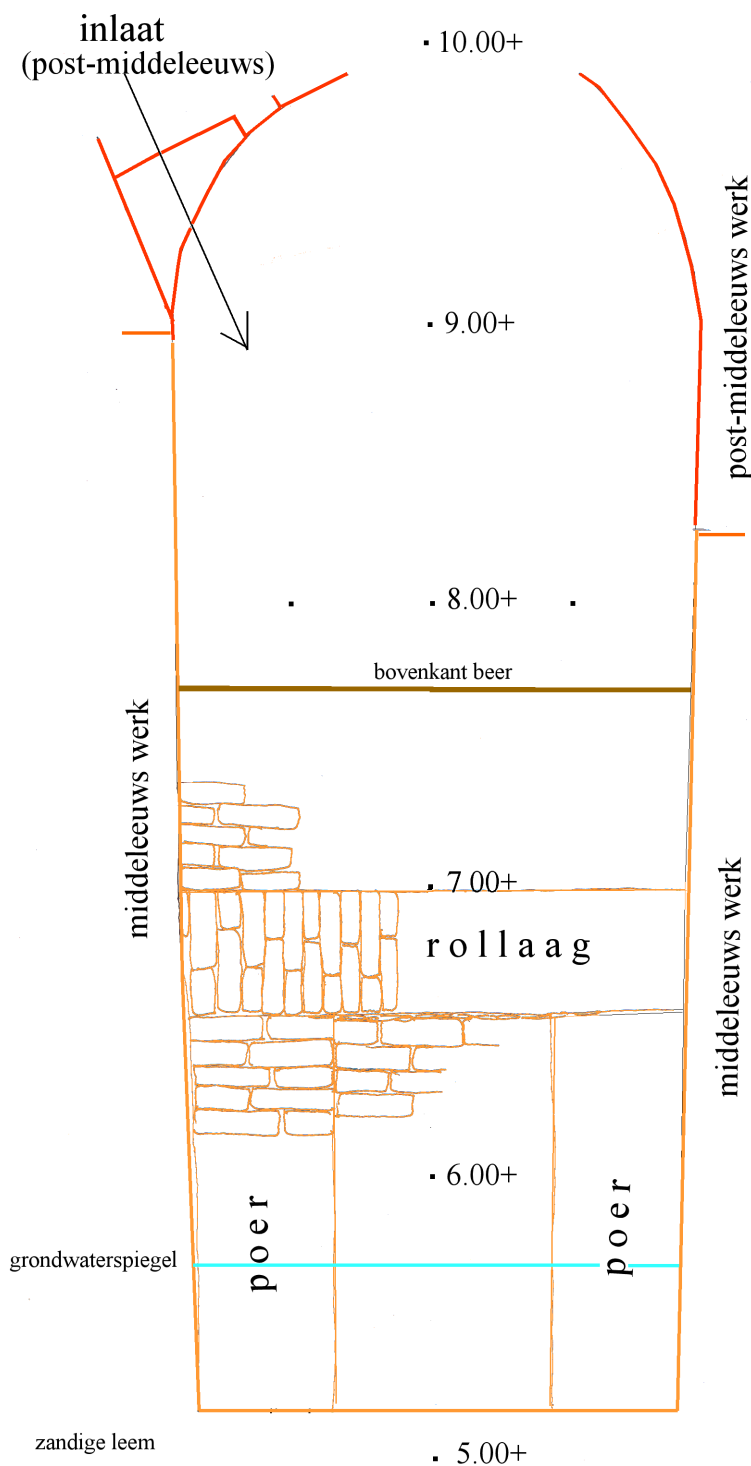
In de loop van de eeuwen is de put nogal uit verband geraakt. Het gewelf was verzakt en twee zijwanden waren fors naar binnen gedrukt. In de 18^e eeuw is een deel van het gewelf vervangen (zie afbeelding 16). Een mogelijke datum hiervoor is 1781, omdat het oorspronkelijke perceel met voor- en achterhuis in dat jaar gesplitst wordt. Het nieuwe stuk tongewelf is gemetseld uit aanmerkelijk kleinere stenen dan de oorspronkelijke put. De tienlagenmaat bedraagt slechts 51 cm. Het gewelf is extra ondersteund met twee steunberen. Deze zijn in verband ingekast in het 18^e-eeuwse metselwerk en daarmee gelijktijdig, maar “hingen” ook koud langs het middeleeuwse werk. Het resultaat is dat het onderste deel van de westelijke steunbeer daar is afgebroken en in de beerput is terechtgekomen (zie afbeelding 15). De overliggende steunbeer is zelfs in zijn geheel afgebroken en in de put weggezakt.

Afbeelding 14: rollaag en L-vormige poer in het middeleeuwse werk van de beerkelder.

Afbeelding 15: 18^e-eeuwse steunbeer met afgebroken onderste helft langs de middeleeuwse muur.

Afbeelding 16: het gewelf van de put met links de 18^e-eeuwse en rechts het middeleeuwse deel.

Afbeelding 17: schematische doorsnede van beerkelder S 1 (werkput 2) met de middeleeuwse oostmuur als uitgangspunt.

Het vondstmateriaal is op het moment van schrijven van deze basisrapportage nog volop in verwerking. Zeker is dat de put continu in gebruik is geweest vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw tot ver in de 20^e eeuw. Dit is in Zutphen een recordtijd die tot dan toe op naam stond van de beerput achter Lange Hofstraat 5 (Zu-St put 7) met een gebruikperiode van ca. 1450 – ca. 1900. Vanwege de continue accumulatie van uitwerpselen en afval is het lastig verschillende lagen te onderscheiden. Het ging om een 2,5 meter dik bruin pakket beer met nauwelijks te onderscheiden lagen die ook zeker niet consequent in de hele ruimte doorliepen. Wel is gebleken dat er in het vondstmateriaal een globale chronostratigrafie te aanwezig is. Hoe dieper, hoe ouder over het algemeen de vondsten werden. Het vondstmateriaal is dan ook per denkbeeldige laag verzameld. In eerste instantie werd een profielsleuf gegraven waarbij om de 40 tot 50 cm een nieuw vondstnummer werd uitgegeven. Als snel bleek dat het meeste materiaal direct onder de stortkoker was afgezonken en er verder weg in de hoeken van de put aanmerkelijk minder materiaal werd geborgen. Vervolgens is besloten om vanuit het gedocumenteerde profiel haaks op de stortkoker een kwart verder te verdiepen tot op de bodem van de put. Hier werden vooral

vondstnummers uitgegeven die aan globale lagen in het profiel konden worden toegeschreven. De put is niet in zijn geheel uitgegraven. Daarvoor was de bouwkundige staat van de put te zwak. Het deel in de uiterste hoek ten opzichte van de stortkoker is geheel ongemoeid gelaten. Tijdens het veldwerk en ook bij de eerste analyse tijdens de vondstverwerking bleek er echter ook regelmatig sprake te zijn van vermenging van jongere vondsten in oudere lagen. Zelfs een scherp industrieel wit en enkele pijpenstelen zijn in het 14^e-eeuwse niveau aangetroffen. In alle verzamelde vondstnummers is er nergens sprake van zuivere contemporaine vondstcomplexen. De reden hiervoor is gelegen in het feit dat de put in mortel is gemetseld en niet in lemig zand. Dat maakt de put ongeschikt voor snelle ontwatering en inklinking waardoor er snel turfachtige lagen

ontstaan die chronostratigrafisch zuiver blijven. De bodem van de put reikte tot ver in het grondwater zodat de put nog eens extra vochtig bleef. De opgesloten inhoud bleef zo tijdens het gebruik een zompige bacteriële orgie. Door chemische en bacteriële werking en gasvorming (methaangas) was er sprake van verplaatsing van vondstmateriaal tot soms meters diepte. Toch is de chronostratigrafie niet geheel onbruikbaar. Dieper weggezonden scherven maken een grote kans om te passen aan scherven die wel in het juiste niveau zijn blijven hangen. Dit zal tijdens de uitwerking extra aandacht krijgen. Per profiellaag is ook een grondmonster genomen vanwege de uitstekende conservering van onder andere zaden en bot. Met enige regelmaat zijn er verder stukken hout, textiel, leer en ander vergankelijke materialen geborgen. Het gros van het materiaal bestaat echter uit aardewerk, glas en (bewerkt) bot. De uitgeschepte lagen zijn steeds met een emmer naar boven getakeld en buiten de beerput op een plank zorgvuldig uitgezocht met een troffel. Omdat de bewoningsgeschiedenis van het pand bekend is sinds 1524, is het mogelijk om de verschillende goed dateerbare objecten aan families toe te schrijven. Nu al zijn bijvoorbeeld enkele smeltkroesjes toe te schrijven aan zilversmid Antony van Sandbergen, die het pand bewoonde vanaf 1781. Tevens is al duidelijk dat de bewoners vanaf de familie

Van Sandtbergen fervente rokers waren. Honderden kleipijpen uit de periode tussen de late 18^e en vroege 20ste eeuw zijn geborgen. Dit zijn er veel meer dan gebruikelijk in Zutphense beerputten worden aangetroffen.³ Uit de kadastrale periode na 1832 komen we wellicht nog achter de identiteit van de eigenaar van de 19e-eeuwse gouden ring, voorzien van een rechthoekige gladde steen, waarschijnlijk hematiet. De beschrijving van de beerputinventaris zal hopelijk onderwerp zijn van een volgende publicatie in deze reeks.

Afbeelding 18: één van de laat-18e-eeuwse smeltkroesjes van zilversmid Antony van Sandbergen

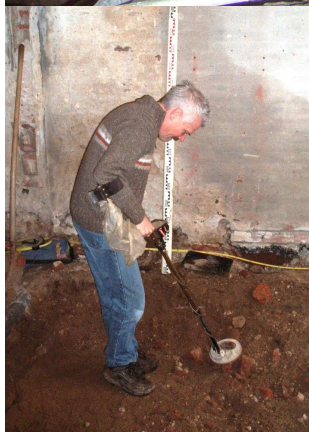
Afbeelding 19: de 19e-eeuwse gouden ring.

Afbeelding 20: drie benen tandenborstels (19^e en begin 20ste eeuw, de rechter borstel is gemaakt in Parijs), een benen naald (17^e – 18^e eeuw) en een nog onbekend benen object, bestaande uit een gedraaide stam en een afschroefbare kelk (18^e of 19^e eeuw).

³ Zie Jan van Oostveen 2003. Kleipijpen in Zutphen. Zutphense Archeologische Publicaties 6

Afbeelding 21: de projectleider was niet te beroerd om het smerigste klusje zelf op te knappen. Het bergens van de onderste beerlaag in het niveau van het grondwater. In de muren rondom is de gemetselde rollaag goed te zien..

Afbeelding 22 (linksboven): het verzamelen van beer in de put. De bouwvallige staat van de put is goed te zien.

Afbeelding 23 (rechts boven en onder): het uittroffelen van de beerlagen buiten de put. De rand van de container was in het zonnetje een prima werkplek.

Afbeelding 24 (links): tijdens het onderzoek is intensief gebruik gemaakt van de metaaldetector.

Afbeelding 25: de berichtgeving in de media van de vondst van de beerput met de inhoud van 600 jaar afval inspireerde de kersvers benoemde stadsdichter en winnaar van de J.C. Bloemprijs Hanz Mirck tot het volgende gedicht:

Nieuw gedicht stadsdichter

**ZUTPHEN - Stadsdichter Hanz Mirck heeft
ter gelegenheid van de Boekenweek
het volgende gedicht geschreven:**

Lof der zotheid

Een stad is de opwindende geur van wat er leeft:
een eeuwenoude beerput die men vond. Altijd al
archeoloog willen worden, wroeten in stront
van 400 jaar oud – wat voorbij is leeft pas echt

Wat een zilversmid wegsmeet wordt gekoesterd,
de ring van wie zijn huwelijk afdeed is plotseling
waardevol. Deze stad heeft waardevolle mest,
geschiedenis is de rente van het verlies van alles

Dus geef alles wat je hebt, en alle weerklank is dof
vallen van modder, lof der zotheid. Vergeet
je liefde, kies de muze, verlies alles en deze stad

maakt er stront van. Over 400 jaar graven ze het op,
houden het als goud in de lucht: ik ken de geur van zulk
leven, het smaakt bedorven, riekt naar de dood

© Hanz Mirck 11/03/07

5. Conclusies

De opgraving in de het pand Vaaltstraat 4 heeft enkele nieuwe gegevens aan het licht gebracht. Allereerst werd duidelijk dat het pand niet rond 1500 werd gebouwd maar al in de tweede helft van de 14^e eeuw in baksteen werd opgetrokken. Rond 1500 vond wel een ingrijpende verbouwing plaats. Het huidige casco dateert uit die tijd.

De schone ondergrond is in een proefputje aangetroffen op + 7,50 NAP. Dat is iets dieper dan op grond van de paleoreliëfkaart verwacht werd: circa + 7,75 NAP. In het hoger gedocumenteerde profiel bleek het middeleeuwse maaiveld echter flink te hellen.

Op het schone zand is een fossiele akkerlaag aangetroffen die zeker tot in de 12^e eeuw gebruikt is. Onderin zijn aanwijzingen gevonden voor mesolithische bewoning in de directe omgeving. In de 13^e eeuw werd het terrein opgehoogd met mestige grond, gevolgd door een 14^e-eeuwse ophoging van rivierklei. Hierop is een dikke leemlaag aangebracht die als vloer diende van een houten huis. Dit huis heeft maar kort gestaan. Nog in de tweede helft van die eeuw wordt het eerste bakstenen huis gebouwd. Dit casco werd rond 1500 verbouwd tot het bouwvolume dat er nog altijd staat. Bij de verbouwing rond 1500 is ook een grote partij leisteen gedumpt, mogelijk afkomstig van een leiendekker.

Een volgende verbouwing vond plaats rond 1600 toe de begane grond een vloer kreeg van secundair verwerkte kloostermoppen.

Het is mogelijk dat het huis tot rond 1500 een zelfstandig leven heeft geleid. Na 1500 blijkt het pand het achterhuis te zijn van het hoekpand aan de Sprongstraat. Dat zou zo blijven tot 1781. In dat jaar wordt Vaaltstraat 4-6 weer apart verkocht. Rond 1800 werd het casco in tweeën gesplitst en zo ontstond de huidige situatie van twee adressen. Vaaltstraat 4 is dan een pakhuis. In de 19^e eeuw kreeg het pand een klein en ondiep keldertje. Waarschijnlijk nog in diezelfde eeuw werd de kelder opgeofferd voor een gangmuur van de opgang naar de bovenwoning en de ontsluiting van het binnenplaatsje.

Eveneens in de tweede helft van de 14^e eeuw werd op de binnenplaats tussen Vaaltstraat 4 en het hoekpand Sprongstraat 12-14 een meer dan 4,5 meter diepe beerkelder aangelegd. De inventieve constructiewijze tot ver in het grondwater werd tijdens het onderzoek duidelijk: onder een rollaag vlak boven het grondwater werd de put vakgewijs ondermetseld. De beerput hoorde bij het huishouden van het hoekpand aan de Sprongstraat. De eigendomsgeschiedenis van dat pand is uit het Historisch Kadaster bekend vanaf het eind van de middeleeuwen. De put is extreem lang, ongeveer 600 jaar, in gebruik geweest. De oudste vondsten dateren uit het derde kwart van de 14^e eeuw, de jongste vondsten uit het midden van de 20ste eeuw. Door chemische en bacteriële werking is het jongere vondstmateriaal deels vermengd geraakt met vondsten in oudere onderliggende lagen. Toch lijkt er in grote lijnen wel een chronostratigrafie te zijn. In elk geval is het vondstmateriaal van een van de bewoners reeds geïdentificeerd: de smeltkroesjes van zilversmid Antony van Sandtbergen (1781- ca. 1800). De uitwerking van het vele vondstmateriaal en daarmee samenhangende vragen omtrent de materiële cultuur van de huishoudens vallen buiten het bestek van deze rapportage. Wegens het ontbreken van onderzoeksbudget is de uitwerking in het Deventer Systeem uitgesteld.

Veldwerk:

Veldleiding: Bert Fermin

Wetenschappelijke supervisie: Michel Groothedde

Veldwerk: Chris Alewijnse, Bert Fermin, Maaïke Galema, Michel Groothedde, Allard van Helbergen, Patrick de Keijzer, Erik Lammers, Nico Meek, Diederik Rijs, Rudy Rövekamp, Sicco Siegers, Ineke Schuttelaar, Willeke Vulperhorst

Afbeeldingverantwoording:

Foto's: Bert Fermin, Michel Groothedde, Dineke van Krimpen en Eric Lammers

Kaarten en lijntekeningen: Bert Fermin en Michel Groothedde

Afbeelding 25: uit de Zutphense Koerier van 14-03-2007

Colofon:

Dit is een uitgave van de Gemeente Zutphen, Sector Ruimte, afdeling BMA,
Harenbergweg 1, 7204 KZ Zutphen, archeologie@zutphen.nl

Auteurs: H.A.C. Fermin en M. Groothedde

Titel: Een zeshonderd jaar oud geheim in de Vaaltstraat. Archeologisch onderzoek in het huis en de beerput van Vaaltstraat 4 in Zutphen.

Zutphense Archeologische Publicaties 28

Vormgeving en lay-out: M. Groothedde en H.A.C. Fermin

20 pagina's, 25 afbeeldingen

Trefwoorden: Zutphen, archeologie, middeleeuws huis, beerput

Copyright: Gemeente Zutphen 2007

Ciscode: 21389

Alles uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. welke vorm van publicatie dan ook, maar uitsluitend met voorafgaande toestemming van de uitgever.

NUR: 682

ISBN/EAN: 978-90-77587-29-4

Zutphense Archeologische Publicaties

Reeds verschenen in de ZAP-reeks:

ZAP 1

Thomas Spitzers 1998. **'Heerlijke' maaltijdresten.** Faunaresten uit de 17de-eeuwse beerput van de Hof van Heeckeren te Zutphen. (verkrijgbaar in print)

ZAP 2

Thomas Spitzers & Bob Beerenhout 1998. **Van 's Heren Dis.** Archeologisch botmateriaal uit een 10^e-eeuwse afvalkuil in Huize van de Kastele in Zutphen. (verkrijgbaar in print)

ZAP 3

Gerre van der Kleij 2003. **Prehistorische grafvelden en tumuli rondom Zutphen.** (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 4

Anja Reimer 2003. **Middeleeuwse houtwal , kenmerk voor Leesten Oost.** (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 5

Jan Bosch 2004. **Het verleden in de toekomst.** De consequenties voor het Zutphens archeologisch beleid na de invoering van het Verdrag van Valletta (Malta). (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 6

Jan van Oostveen 2003. **Kleipijpen uit Zutphen.** (CD-rom, met regelmatige updates)

ZAP 7

Michel Groothedde en Michel Hulst 2003. **Afval op Stand.** Keramiek en glas uit twee adellijke beerkuilen uit de late Middeleeuwen. (CD-rom)

ZAP 8

Marieke de Jongh, Michel Groothedde en Achim Schreurs 2003. **De gebrandschilderd-glasvondst van Zutphen.** (CD-rom)

ZAP 9

Michel Groothedde en Harold E. Henkes 2003. **Zutphens glas zonder glans.** Glascomplexen uit archeologisch onderzoek in de binnenstad van Zutphen. (CD-rom)

ZAP 10

Arjan den Braven, Janneke Zuiderwyk en Bert Fermin 2004. **De diepte in.** Een kelderopgraving in de IJlandpanden, Houtmarkt 67-71 te Zutphen. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 11

Bert Fermin en Michel Groothedde 2005. **Laan naar Eme 2004** (LnE 101). Bewoningssporen uit de Late Bronstijd op de middeleeuwse enk Ovesthamme. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 12

Michel Groothedde 2005. **Grachten, wallen en Berkelwater in de fietsenkelder.** Verslag van de archeologische waarnemingen en documentatie in de bouwput van de ondergrondse fietsenkelder onder het Stationsplein. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 13

Erica Rompelman 2005. **Zutphen – Houtmarkt 67-69-71. Dierlijk en menselijk botmateriaal uit de Karolingische gracht.** (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 14

Michel Groothedde 2005. **Verhalen uit de drek.** Drie bijzondere vondsten uit de binnengracht aan de Martinetsingel. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 15

Bert Fermin en Michel Groothedde 2005: **Onder de wortels van de Kaardebol.** Prehistorische meanders van de Schouwlaak in Zutphen. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 16

Bert Fermin 2005. **Spiekers bij laag water zeuk'n.** Archeologisch onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis rond het huis 'De Revelhorst'. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 17

Michel Groothedde, Bert Fermin & Jeroen Krijnen 2005: **'Haickfortz huesinge war de armen in wonen'**. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar Hackforts Armenhuisjes. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 18

Bert Fermin en Michel Groothedde 2005. **Het verleden van Warnsveld verkend**. Archeologische waarnemingen bij de cunetbegeleiding rond de Bonendaal en het proefsleuvenonderzoek bij Den Bouw (Abersonplein 9) in 2004-2005 te Warnsveld. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 19

Bert Fermin en Michel Groothedde 2005. **De naakte violist die naast zijn schoenen liep**. Beukerstraat 64 - archeologisch onderzoek in een huis op de gracht. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 20

Michel Groothedde en Dineke van Krimpen 2005. **De middeleeuwen op straat. 1** Rioolvervangingsbegeleiding van de Spitaalstraat in Zutphen, 2003. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 21

Allard van Helbergen en Michel Groothedde 2006. **Uit de keuken van Herman Otto (1650-1657)**. Archeologisch onderzoek naar en analyse van de keramische inhoud van een beerput behorende tot het huishouden van Herman Otto van Bronckhorst, graaf Van Limburg Stirum. (verkrijgbaar op CD-rom)

ZAP 22

Bert Fermin en Michel Groothedde 2006. **De Zutphense ringwalburg van de 9^e tot de vroege 14e eeuw**. Nieuwe gegevens en inzichten uit archeologisch onderzoek en boringen op de Zutphense markten. (Verkrijgbaar op CD-rom en print).

ZAP 23

Bert Fermin en Michel Groothedde 2006: **Het diftarproject in Zutphen**. 25 verhalen uit de middeleeuwse stad. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 24

Bert Fermin, Michel Groothedde en Dineke van Krimpen 2006: **De middeleeuwen op straat (2)** Laat-middeleeuwse straatdekken in de Oude Wand in Zutphen. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 25

Bert Fermin en Michel Groothedde 2006: **Chamaven op de Nieuwstad**. Een Frankisch erf en de overgang van hout-naar baksteenbouw in de late middeleeuwen aan de Isendoornstraat in Zutphen (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 26

Bert Fermin en Michel Groothedde 2006: **Tussen de Schullentoren en de Kruittoren** Archeologisch onderzoek bij de westelijke stadsmuur van de Nieuwstad tijdens de herinrichting van het Stationsplein te Zutphen in 2006. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 27

Michel Groothedde en Bert Fermin 2007: **Verdwenen huizen, tufstenen torens en houten straten rond de Apenstert**. Riooltracébegeleiding Rozengracht – Broederenkerkhof – Kreyneckstraat. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 28

Bert Fermin en Michel Groothedde 2007: **Een zeshonderd jaar oud geheim in de Vaaltstraat**. Archeologisch onderzoek in het huis en de beerput van Vaaltstraat 4 in Zutphen. (verkrijgbaar op CD-rom en print)